

Človek je fanatik zmyslu

(K diskusii o Dawkinsovej knihe „Sebecký gén“ v revue Kritika a kontext)

Ladislav Kováč

Darwinova koncepcia evolúcie prirodzeným výberom je jednoduchá: Vo svete sa vyskytujú rozmanité entity - veci a javy. Vyskytujú sa dovtedy, kým nezaniknú. Keďže platí druhá veta termodynamiky, podľa ktorej spontánne všetko speje k zániku, entity, ktoré pretrvávajú, sú buď mechanicky alebo chemicky značne stabilné (napr. diamant), alebo „sa musia“ zániku aktívne „brániť“. „Bránia sa“ tak, že svoje pretrvávanie „zaisťujú“ zrýchľovaním zániku iných entít okolo seba: čerpajú z prostredia – a tým rozkladajú – užitočné zdroje: využiteľnú energiu, stavebný materiál, živiny. Veľmi výhodnou „stratégiou“ niektorých entít, akou „si zaisťujú“ svoje pretrvávanie, svoju onticitu, je, že sa rozmnožujú, že si vytvárajú vlastné kópie. To vedie k tomu, že entity pribúdajú a keďže užitočných zdrojov nie je neobmedzené množstvo, jednotlivé entity o zdroje „súťažia“. A pretrvávajú tie, čo sú v súťaži úspešnejšie. Pretrvávajú, pretože pretrvávajú – niet v tom nijakého účelu a nijakého transcendentujúceho zmyslu. (Pojmy zmysel a účel treba rozlišovať. V slovenčine je rozdiel medzi nimi rozmazanejší než je v angličtine medzi meaning a purpose. Rozlíšenie je všeobecne dôležité a má zásadný význam pre úvahy o zmysle ľudského života.)

Darwin týmto princípom vysvetlil povahu života a jeho evolúciu. Sto rokov pred Darwinom vedel už o fungovaní tohto princípu v ekonomike Adam Smith a o päťdesiat rokov po Smithovi použil ho na vysvetlenie dynamiky ľudských populácií Thomas Malthus. No princíp je to celkom univerzálny: O dostupné zdroje „zápasia“ medzi sebou rovnako atómy pri chemických reakciách v skúmavke, organizmy v ekosystémoch a idey v kultúrach, ako galaxie v celom vesmíre.

Napriek tejto jednoduchosti a univerzálnosti, prijatie darwinovského pohľadu robí ľudskej myslí ťažkosť. Darwinova koncepcia je totiž antiintuitívna. Ľudská myseľ hľadá účel vo všetkom a tam, kde ho niet, ho sama generuje. Zrejme je to v ontogenéze jedinca. Ľudské mláďa, akonáhle je schopné súvislo hovoriť, neustále stavia otázku: prečo? (všimnime si, nepýta sa: ako?). Svet, ako ho chápe, realita, je hneď od prvých hodín po narodení naplnený účelmi: všetko má svoje odôvodnenie, svoje poslanie, všetko je usporiadané a nejakou autoritou riadené. Rovnako tomu bolo už vo fylogénéze človeka. Len čo sa objavili prvé známky vedomia, a úžasu z existencie, už svet začal byť zapĺňaný poriadkom a účelmi: škriatkovia, duchovia, bohovia, s ich zámermi a rozhodnutiami, boli všade, ešte aj za obyčajným šumením lístia v konároch stromov. Človek je hľadač účelu a zmyslu. No najmä: vymýšľač zmyslu; fanatik zmyslu - mýtofil.

Týmto je poznamenaný, ak nie priam určený, náš jazyk. Jazyk svojím obmedzeným slovníkom a syntaxou nám vnucuje účelovú interpretáciu sveta (samotné slovo „vnucuje“ v tejto vete je toho dôkazom: aké iné ale použiť?). Najmä jazyk spôsobuje, že celý náš výklad sveta sú stále ešte poväčšine len antropomorfné metafory (preto sú formálne jazyky, a najmä jazyk matematiky, pre vedu tak dôležité). Všetky slová, ktoré sú v predchádzajúcich odstavcoch vložené do úvodzoviek, nie sú ničím iným, než antropomorfizmami.

Takýmto antropomorfizmom je aj Dawkinsov termín „sebecký“ gén. Fakt, že sa stal častým objektom kritiky od roku 1976, keď Dawkinsova kniha vyšla v prvom vydaní, nie je

však dôsledkom iba tohto nepochopenia jeho metaforickej povahy. Stojí za tým to, s čím sa darwinizmus, v jeho najrozmanitejších podobách, stretával od roku 1859, roku vydania Darwinovej knihy: emocionálne zábrany v ľuďoch, imprintovaných vierou na transcendentnú účelovosť sveta, prijať prostú pravdu o povahe života. Dejiny biológie sú plné afektuálov, čo si z darwinizmu urobili fackovacieho panáka; často z takého darwinizmu, ktorého nikdy nebolo a ktorý si oni sami vymysleli. Len na to, aby ho mohli porážať – s vášňou križiackych rytierov alebo bojovníkov hidžadu. Pre úplnosť treba dodať, že boli a sú aj iní kritici darwinizmu – a medzi kritikmi „dawkinsizmu“ je ich väčšina. Teóriu evolúcie prirodzeným výberom síce prijímajú, ale pripadá im zjednodušená, redukcionistická, neadekvátna zložitosti sveta, takže potom oni vymýšľajú svoje vlastné, neredukcionistické, holistické teórie. Takíto kritici sa často objavujú medzi biológmi, pre ktorých je laboratórna práca namáhavá alebo nudná a ktorí matematické modely evolúcie vinia zo zjednodušenia. Ich matematické predpoklady alebo vzdelanie však pritom spravidla nestačia ani len na porozumenie týmto modelom.

Darwinizmus, aj v jeho dawkinsovskej podobe, nie je konečnou, uzavretou teóriou, mení sa každým novým vedeckým objavom. Sám je vystavený darwinovskej evolúcii. Ani Dawkins možno netušil, k akej premene pohľadu na dynamiku génov privedie jeho koncepcia iných „sebeckých“ replikátorov, mémov. Jeden takýto mém, mém pre celibát katolíckych kňazov, po stáročia bránil replikácii mnohých génov. Možno niektoré celkom vyradil, hoci ináč, nebyť tohto mému, by boli oné gény v „zápase“ o pretrvanie celkom „zdatné“ a „úspešné“. Za druhej svetovej vojny sa japonskí letci-sebavrahovia vrhali s nákladom bômb na americké lode a svoje „sebecké“ gény obetovali „vyššiemu záujmu“ – dá sa dnes povedať, že tieto gény boli iba „zotročené“ špecifickými mémami.

K najpodstatnejšiemu posunu oproti Dawkinsovmu výkladu dochádza dnes zásluhou výskumov génových sietí. „Sebecké“ gény „kooperujú“ zrejme oveľa viac, a intímnejšie, než sa to javilo Dawkinsovi. Hlavne preto, že sú spojené do hierarchií, v ktorých existujú „vládcovské“ a „služobné“ gény a že funkcia väčšiny génov je závislá od kontextu iných génov, no najmä negénových, epigenetických faktorov. Z evolučného hľadiska je naozaj každý z nás ľudí len „prostriedkom“, „zariadením“, ktorým si „sebecké“ gény „zaisťujú“ svoju reprodukciu. Ale videné inou optikou, každý sme hierarchickým systémom. S organizáciou na rôznych rovinách: tá najnižšia rovina, génová, je síce evolučne najstaršia a je základom, na ktorom stoja vyššie štruktúry, no tieto vyššie štruktúry sú samé novými entitami, s vlastnou dynamikou, s vlastnými pravidlami „súťaže o prežitie“, s vlastnou kontrolou a „vládou“ nad tým, čo leží nižšie. A tá najvyššia individuálna úroveň, ktorá určuje osobnú identitu a sebauvedomenie každého z nás, nie je fantómom, nie je epifenoménom - tŕňou, ktorú vrhajú gény ako by jediné skutočné entity živého sveta. Naopak, individuálne vedomie klasifikuje svet, vytvára realitu; to my, hoci sami sme produktmi génov, cez svoju konceptualizáciu sveta dávame génom ich „ozajstnú“ existenciu. To z výšky nášho pohľadu, v našej optike, majú gény účel a ich súbory zmysel.

Veľa vieme o dynamike génov, málo o dynamike mémov a skoro nič o povahe ľudského vedomia a o dynamike spoločnosti. Naša mýtofilia nás vybavuje predsudkami a skoro neprekonateľnými zábrami prijať antiintuitívne poznatky vied. Najmä ak sú v rozpore s kultúrnymi tradíciami. (Preto bolo veľkou udalosťou konca 20. storočia, keď pápež Ján Pavol II. vyhlásil v roku 1996, že katolícka cirkev prijíma Darwinov výklad evolúcie človeka. Stalo sa tak „len“ 150 rokov po Darwinovom objave. Na prijatie Kopernikovho učenia bolo treba čakať 450 rokov.) Som presvedčený, že by vedľa Dawkinsovho „Sebeckého génu“ (a jeho „Rieky z raja“, ktorú máme aj v slovenskom preklade) mali patriť do základného kurikula vysokoškolského vzdelania rovnako v prírodných ako kultúrnych vedách ešte aspoň tieto u nás ľahko dostupné knihy:

Konrad Lorenz: „Základy etológie“.

Jane van Lawick-Godollová: „Desať rokov medzi šimpanzami“ (no urýchlene treba preložiť jej novšiu knihu „Through a window“).

Richard Leaky: „Pôvod ľudstva“.

Jozef Kelemen: „Strojovia a agenty“.

Kolega z kultúrnych vied, ktorému som Dawkinsov „Sebecký gén“ daroval, odložil knihu znudene po niekoľkých prvých stranách. Heidegger je preda podstatne „hlbší“! (Hoci, pravdupovediac, Heideggerove zamotané a tajomne znejúce texty sú iba jednou z nesčíselných variácií na dva a pol tisíc rokov starú platónsku tému.) Koľko asi vzdelancov na Slovensku a v Česku Dawkinsovu knihu naozaj prečítalo? Koľkí Dawkinsovej vynikajúcej interpretácii darwinizmu - najväčšiemu prelomu v dejinách ľudského myslenia, fundamentu, na ktorom by mali stáť všetky kultúrne vedy - vôbec porozumeli?